

Z HISTORIE VOJENSKÉHO ZDRAVOTNICTVÍ

617:356.33(437.1) (091)

ČESKÁ VÁLEČNÁ CHIRURGIE Historický přehled

Josef FUSEK, František DOHNAL, Vladimír MĚRKA, Leo KLEIN
Vojenská lékařská akademie, Hradec Králové

Válečná chirurgie je jedním z nejstarších lékařských oborů. Její vývoj byl ovlivněn nejen pokrokem v lékařství, ale také taktikou boje a novými zbraněmi.

V naší zemi má výcvik a výchova vojenského zdravotnického personálu více než 200letou tradici srovnatelnou s předními evropskými státy, přičemž je úzce spjata s historií rakouskou, protože Češi žili až do roku 1918 v habsburské monarchii.

V roce 1779 císař Josef II. pověřil svého rádce a osobního lékaře Giovanniho Alessandra Brambilla (1728-1800) dozorem nad celým vojenským zdravotnictvím. Brambilla navrhl císaři vybudování nové speciální školy pro vojenské chirurgy. V roce 1783 začala výstavba Josefina a jeho činnost byla zahájena 7. listopadu 1785.

Podle panovníka bylo poslání Josefina spatřováno v plnění těchto úkolů:

- výchova a výcvik vojenských chirurgů (lékařů),
- vytvoření učené společnosti pro bádání v medicíně,
- vytvoření stálé polní zdravotnické komise k řešení otázek poskytování zdravotnické pomoci na bojišti.

Profesorské místo v Josefinu bylo prestižní záležitostí. Vídeň jako hlavní město rakousko-uherské monarchie byla velmi přitažlivá. V Josefinu působila celá řada lékařů českého původu. V první řadě jmenujme *prof. Františka Piťhu* (1810-1875). Řada jeho žáků patřila k výrazným postavám rakouské vojenské zdravotnické služby a tvoří jednu ze dvou základních větví české školy válečné chirurgie. Nejmladší absolventi Josefina pak stáli při vzniku vojenské zdravotnické služby Československé republiky. Mezi Piťhovými žáky byl také známý válečný chirurg generál dr. Jan Strejček.

Josefinum ukončilo svou činnost z důvodů ekonomických v roce 1874.

Zavedení anestezie a antiseptiky v druhé polovině 19. století vedlo k prudkému rozšíření poskytované chirurgické péče v oblasti orgánů dutiny břišní, urogenitálního systému a u kloubních a kostních poranění.

Druhá větev české školy válečné chirurgie vyrostla na Chirurgické klinice pražské Lékařské fakulty. Výsledkem dlouholetého národnostního zápasu v monarchii bylo i rozdělení pražské univerzity na německou a českou část (28. února 1882). Zároveň byla zřízena první česká chirurgická klinika. Zájem o otázky vojenského zdravotnictví a válečné chirurgie byl pro ni příznačný od samého začátku její činnosti.

Problematika válečné chirurgie byla ve středu zájmu všech přednostů první chirurgické kliniky, a to nejen na teoretické, ale i praktické úrovni.

Již první přednosta kliniky *prof. Vilém Weiss* (1835-1891) se zabýval problematikou střelných poranění.

Jeho nástupce *prof. Karel Maydl* (1853-1903) vedl kliniku až do své smrti a význačně přispěl k rozvoji válečné chirurgie. Za jeho vedení dosáhla klinika evropského renomé. Maydl, žák *prof. Eduarda Alberta*, přednosta vídeňské chirurgické kliniky, se zúčastnil válečného tažení Rakouska-Uherska v Bosně a Hercegovině a v roce 1866 války srbsko-bulharské, kdy vedl vojenskou záložní nemocnici v Bělehradě. Publikoval své zkušenosti z organizace zdravotnického zabezpečení za války a z léčby střelných poranění. V roce 1899 byl ve Vídni jmenován mimořádným profesorem a jako první přednášel válečnou chirurgii (obr. 1). K jeho nejznámějším žákům patřili *prof. Otakar Kukula* (1867-1925) a *prof. Rudolf Jedlička* (1869-1926).

Obr. 1: Prof. MUDr. Karel Maydl

Obr. 2: Prof. MUDr. Otakar Kukula

Obr. 3: Plk. prof. MUDr. Jan Levit

Prof. Kukula řídil kliniku od roku 1904 a soustředil se hlavně na válečnou chirurgii (obr. 2). Roku 1897 byl jmenován čestným členem Společnosti amerických vojenských chirurgů. Publikoval své zkušenosti z problematiky střelných poranění v krajině břišní, odstraňování projektilů, poranění mozku a míchy, válečných zlomenin a střelných poranění srdce. Roku 1912 organizoval vyslání dvou chirurgických skupin na bojiště v Černé Hoře a roku 1913 provedl jejich dlouhodobou inspekci. V letech první světové války působil ve vysokých funkcích polní zdravotnické inspekce. Navrhl a zkonstruoval pojízdný sterilizátor pro chirurgické nástroje a obvazový materiál, který se stal součástí materiální výbavy vojenské zdravotnické služby na úrovni divize.

Druhým vynikajícím Maydlovým žákem byl prof. Rudolf Jedlička. Byl obratným operátorem a je považován za zakladatele české rentgenologie a radiologie. Také prof. Jedlička působil v letech 1912-1913 na Balkáně a uveřejnil rozsáhlou statistiku celkem 1788 případů válečných poranění z nemocnice v Bělehradě. Za první světové války působil v polních nemocnicích a od roku 1915 vedl pražskou záložní nemocnici číslo 3 v Praze-Vyšehradě, která soustřeďovala ortopedické případy. Nejvyšší počet lůžek pro vojáky měla Praha v roce 1915 - přes 22 000. Pražskými vojenskými nemocnicemi prošlo v těchto válečných letech více než půl milionu vojáků. Prof. Jedlička sám organizoval péči o invalidní vojáky.

Asistentem profesora Jedličky byl také pozdější prof. Bohuslav Bouček, který se stal prvním děka-

nem Lékařské fakulty v Hradci Králové, založené v roce 1945.

Zaměření na problematiku válečné chirurgie na první chirurgické klinice pokračovalo i v podmínkách samostatné Československé republiky (1918). Posílena byla spolupráce s vojenskou zdravotnickou službou. Páteří vojenské zdravotnické služby byla síť 12 divizních nemocnic, od poloviny 30. let přejmenovaných na nemocnice sborové. Přednostou vojenské zdravotnické služby byl téměř po celou dobu MUDr. Ludvík Fisher. Na jeho popud začaly roku 1925 vycházet Vojenské zdravotnické listy, dnes nejstarší vojenské periodikum u nás. Prvním šéfredaktorem tohoto časopisu byl gen. prof. MUDr. Karel Franz.

Zatímco josefinská větev české válečné chirurgie končí, druhá pražská větev se rozvíjí dále. Z žáků prof. Kukuly, kteří působili přímo ve vojenské zdravotnické službě, uveďme na prvním místě *plk. prof. MUDr. Jana Levitu (1894-1944)* (obr. 3).

Kukulovými žáky byli také prof. Stanislav Kostlivý, přednosta chirurgické kliniky v Bratislavě, prof. Julius Petřivalský, přednosta chirurgické kliniky v Brně a prof. František Burian, zakladatel české plastické chirurgie.

Nejznámějším Kukulovým žákem je nicméně *prof. Arnold Jirásek (1887-1960)*, jeho nástupce ve vedení chirurgické kliniky od roku 1927 (obr. 4). Jeho činnost byla úzce spjata s vojenskou medicínou. Měl bohaté zkušenosti válečného chirurga: 1912-1913 Balkán, 1914-1916 ruská fronta, 1917 až 1918 italská fronta. Své zkušenosti publikoval v

Obr. 4: Prof. MUDr. Arnold Jirásek

Obr. 5: Gen. prof. MUDr. Jaroslav Lichtenberg

Obr. 6: Plk. prof. MUDr. Antonín Beneš

21 pracích. V roce 1936 založil prof. Jirásek v Praze Ústav válečné chirurgie. Jeho zásluhou se válečná chirurgie dále rozvíjela až do německé okupace Československa v roce 1939. Arnold Jirásek výrazně přispěl k organizaci pomoci Pražskému povstání v květnu 1945.

V době druhé světové války působilo více než 350 českých a slovenských lékařů v zahraničních vojenských jednotkách. Nešlo jen o zkušené lékaře, ale byli zde i studenti medicíny, kteří dokončili svá studia během války na anglických lékařských fakultách. Ze známých chirurgů v zahraničních jednotkách jmenujme např. mjr. MUDr. Antonína Novotného, přednostu chirurgického oddělení československé nemocnice v Londýně-Hammersmithu, doc. MUDr. Bohdana Hejduka, někdejšího asistenta prof. Jiráska, který sloužil v armádě USA, mjr. MUDr. Josefa Škvařila, hlavního chirurga československé jednotky v Sovětském svazu nebo mjr. MUDr. Františka Engela. Jejich úplný výčet zde není možno uvést.

Po ukončení války vedl prof. Jirásek i nadále Ústav válečné chirurgie a byl členem Vojensko-zdravotnického poradního sboru. Z jeho popudu byla v roce 1950 vydána první československá učebnice válečné chirurgie. V čele první chirurgické kliniky stál prof. Jirásek až do roku 1959, kdy ho vystřídal prof. Josef Pavrovský.

Vznik Vojenské lékařské akademie v Hradci Králové roku 1951 znamenal i přesun centra válečné chirurgie právě sem. Vedením katedry válečné chirurgie byl pověřen Jiráskův žák doc. MUDr.

Jaroslav Lichtenberg (1906-1997), později genmjr. a profesor (obr. 5).

Hradecká katedra válečné chirurgie rozvinula svou činnost zejména v oblasti vědecké a pedagogické. Byly zpracovány zkušenosti z druhé světové války a také zcela nové jevy ve spojení s existencí zbraní hromadného ničení.

Spolupráce s civilními odborníky, jak s místními (prof. Jan Bedrna, prof. Jaroslav Procházka), tak i s první chirurgickou klinikou (prof. Jirásek, prof. Pavrovský) intenzivně pokračovala. Společně byla vypracována jednotná doktrína válečné chirurgie a jednotné léčebné postupy.

Lichtenbergovým nástupcem ve funkci přednosty katedry válečné chirurgie se stal roku 1958 jeho žák prof. MUDr. Antonín Beneš (1916-1981), který má zásluhy na dalším rozvoji oboru válečné chirurgie (obr. 6).

Jeho vědecká práce vycházela z aktuálních potřeb válečné chirurgie a zdravotnického zabezpečení raněných v podmínkách moderní války. Až do roku 1980 byla hlavní pozornost soustředěna na řešení chirurgické problematiky zdravotnického zabezpečení radiologických mixtů.

V 60. a 70. letech patřili k oporám katedry dr. Čestmír Reček, dr. Aleš Míhula, dr. Josef Čermák a dr. Bohumil Konečný (později plk. a profesor), který v roce 1977 převzal vedení katedry (obr. 7). Současně se hlásila o slovo mladší generace válečných chirurgů: dr. Ladislav Vykouřil, dr. Karel Zahořák, dr. Theodóz Suchý, dr. Dušan Šimkovič, dr. Ludovít Pintér a další.

Obr. 7: Plk. prof. MUDr. Bohumil Konečný

Od roku 1991 zde pod vedením plukovníka doc. MUDr. Vykouřila pracuje nová, nastupující generace vojenských chirurgů - MUDr. Leo Klein, MUDr. Zdeněk Hajžman, MUDr. Alexandr Ferko, MUDr. Jan Folvarský a další. Avšak to je již jiná kapitola historie české válečné chirurgie.

Literatura

1. DOHNAL, F.: Z historie pražského vojenského zdravotnictví. In *60 let Ústřední vojenské nemocnice*. Praha, Pražská vydavatelská společnost, 1998, s. 1-12.
2. FUSEK, J. - MĚRKA, V. - DOHNAL, F. - KLEIN, L.: Der tschechische Militärarzt vom Josephinum bis heute. *Wehrmed. u. Wehrpharm.*, 1997, Jg. 21, Nr. 4, S. 19-22.
3. Kolektiv: 100 let chirurgické kliniky FVL UK. Praha, MON, 1982. 107 s.
4. NIKLÍČEK, L. - ŠTEIN, K.: Dějiny medicíny v datech a faktech. Praha, Avicenum, 1985. 374 s.
5. PYTLÍK, R.: Prvních deset let československého vojenského zdravotnictví. *Voj. zdrav. Listy*, 1928, roč. 4, č. 5, s. 305-319.
6. Kmenové listy gen. dr. L. Fishera a gen. dr. K. Franze. Vojenský historický archiv, Praha.

Poznámka: Snížená kvalita některých fotografií je způsobena nutností použít při jejich zpracování starých archivních materiálů.

Korespondence: Doc. RNDr. Vladimír Měrka, CSc.
Vojenská lékařská akademie J. E. Purkyně
Třebešská 1575
500 01 Hradec Hrálové

Předneseno na konferenci válečných chirurgů s mezinárodní účastí v Janských Lázních 8.-10. října 1998.